

Світлана Курач

ХУДОЖНЄ ЖИТТЯ ЧЕРНІГІВЩИНИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються основні напрямки художнього життя Чернігівщини 1900 – 1930-х років, декотрі форми роботи митців, події, що вплинули на загальний розвиток художнього процесу в регіоні. В науковий обіг уведено невідомі раніше імена митців. Саме у цей проміжок часу створено фундамент, на якому почали формуватися післявоєнні мистецькі традиції Чернігівського краю.

Ключові слова: професійний художник, художник-аматор, художня виставка, мистецька студія, художнє об'єднання, товариство «Просвіта», музейна справа, ідеологізація та політизація мистецтва.

Художнє життя Чернігівського краю 1900 – 1930-х років є складовою частиною тогочасного культурного життя України. Умови, в яких воно існувало, пов'язані з подіями більш раннього періоду. Мистецьке середовище Чернігівщини формували як місцеві, так і приїжджі вихованці художніх шкіл переважно Москви, Петербурга та Києва – представники різних напрямів і стилів: академісти, реалісти, імпресіоністи, символісти. Певний вклад вносили також художники-аматори, які працювали поряд з професіоналами.

До революції у Чернігові мешкали Іван Рашевський [1], Григорій Коваленко [2], Іван Михайлов-Гордієнко [3], Степан Бутник [4], Іван Бутник [5], Петро Циганко [6]. У 1905 році сюди приїхав Михайло Жук [7], у 1910 році – Іван Лисицин [8] та Микола Тарловський [9]. Трохи пізніше – Пилип Чирко [10], Валентин Зенченко [11], Андрій Петусь [12], Максим Колесник [13], Михайло Ложечников [14].

У 1930-і роки з Черніговом пов'язали творчу діяльність Георгій Петраш [15], Леонід Петровський [16], Порфи́рій Ре́кун [17], Марія Рубан [18] тощо.

Мистецьке життя краю не обмежувалося Черніговом, поширювалося й на інші населені пункти. У Новгороді-Сіверському працював Антон Райлян [19], на Прилуччині – Василь Соколов [20], Михайло Холодовський [21] та Вольф Могилевський [22]. У Борзні – Андроник Лазарчук [23], у Ніжині – Сергій Шишко [24].

Мистецтво Чернігова початку 1900-х років знаходило відображення у розвитку переважно станкового живопису та графіки як станкової, так і книжкової. Воно було представлено як у приватних зібраннях Чернігова і губернії, так і у державних установах. Наприклад, сучасні живописні портрети державних та міських представників влади прикрашали зали Чернігівського губернського земства, міської управи та будинку Дворянського зібрання [25, С. 34-35].

Певну роль у культурно-мистецькому житті Чернігова цього часу відігравали «Громада» та створена в 1906 році «Просвіта», серед членів яких були художники. Членом чернігівської «Громади» був самодіяльний пейзажист, портретист, ілюстратор Григорій Коваленко. До Ради чернігівської «Просвіти» входив Михайло Жук, один із найактивніших її членів. Одночасно з численними заходами освітнього характеру «Просвіта» організовувала мистецькі виставки. Через київську газету «Рада» в травні 1907 року голова чернігівської «Просвіти» М. М. Коцюбинський висловив подяку художникам Бутникові, Жукові, Тарловському і Циганкові, які допомагали

в улаштуванні вечора в пам'ять 46-х роковин смерті Т. Г. Шевченка, що відбувся в Чернігові 26 квітня 1907 року [26, С.15].

Як згадувала К. Коцюбинська, з метою матеріальної допомоги хворому Іванові Франкові 17 лютого 1908 року в приміщенні чернігівської «Просвіти» відбулася виставка за участю творів місцевих художників І. Бутника, С. Бутника, М. Жука, А. Огнєвського-Охотського, І. Рашевського, П. Циганка [27].

Під кінець жовтня 1907 року філію «Просвіти» було організовано у Козельці, її очолив живописець і майбутній реставратор Микола Касперович [28]. Маючи на меті єднання художників у межах губернії і пропаганду мистецтва за допомогою різних заходів, у 1916 році в Чернігові за ініціативи Миколи Тарловського було організовано Чернігівське товариство художників. Воно об'єднало близько двадцяти професійних митців і аматорів міста [29]. При товаристві у березні 1917 року той же Тарловський започаткував мистецьку студію, де працювали, підвищували свою кваліфікацію члени товариства [25, С.40] і талановита молодь міста. Тут навчалися відомі в майбутньому художники, наші земляки Зиновій Горбовець [30], Сергій Єфименко [31], Арон Ржезніков [32] тощо.

Подібну студію для молоді наприкінці 1910-х років організував у Борзні при своїй майстерні живописець Андронік Лазарчук. Перші уроки мистецьких знань тут отримали Володимир Костецький [33], Олександр Саєнко [34] та Мойсей Фрадкін [35]. Художнім репетиторством займалися у своїх майстернях чернігівці Іван Рашевський, Михайло Жук, Петро Циганко, Іван Михайлов-Гордієнко.

Протягом 1915-1916 років у Чернігові відбулося кілька виставок Товариства художників [25, С.38-39, 41]. За недостатньої кількості на той час місцевих музеїв вони давали можливість громадськості ознайомитись із мистецтвом як членів Товариства художників, так і учнів студії при товаристві, сприяли розвитку естетичних смаків глядачів, особливо молоді. Активізація виставкової роботи (у 1917 році відбулася вже п'ята виставка товариства) впливала на розвиток художньої критики.

Експонентами виставок за межами Чернігівщини було вузьке коло художників: Іван Рашевський, Антон Райлян, Валентин Зенченко.

Революційні події 1917-1918 років змінюють соціально-політичний устрій і визначають нові напрями розвитку культури та мистецтва Чернігівського краю. Перед художниками постають нові завдання: пропаганди мистецтва в масах, організації музеїв та сприяння охороні пам'яток мистецтва і старожитностей. Радянська влада, що утвердилась на Чернігівщині наприкінці 1919 року, намагається поступово встановити контроль над діяльністю художників. Одним з кроків цього напрямку стало забезпечення державного керівництва культурою і мистецтвом. У Чернігові цю роботу здійснював губернський відділ народної освіти. Виконуючи політику «українізації» (1923 – 1929), він дбав про залучення місцевих діячів мистецтва, використання їх творчого потенціалу для роботи у нових умовах.

У складі його різних комітетів та секцій у 1920-х роках працювали відомі у Чернігові митці Степан Бутник, Михайло Жук, Валентин Зенченко, Микола Левицький [36], Іван Лисицин, Георгій Нерода [37], Борис Пилипенко [38], Петро Радловський [39], Арон Ржезніков, Григорій Тарасевич [40].

Деякі художники брали участь в організації охорони пам'яток мистецтва і старовини (Леонід Митькевич [41] та Борис Пилипенко), у розвитку історико-краєзнавчих досліджень регіону. Членами Чернігівського наукового товариства були Михайло Жук, Борис Луговський [42], Георгій Нерода, Андрій Петусь, Пилип Чирко.

Інші долучалися до музейної справи. Іван Рашевський у 1912 – 1921 роках був директором музею українських старожитностей В. В. Тарновського. Борис Пилипенко, один з учнів Рашевського-художника, працював у 1-ій половині 1920-х років у IV-му (етнографічному) Радянському музеї Чернігова, а після об'єднання п'ятох музеїв міста в один – очолював етнографічний відділ, де також працював Борис Луговський. Живописець і мистецтвознавець Марко Вайнштейн [43] у 1923 році організував музей у Конотопі, у 1925 – 1931 роках очолював Чернігівський державний музей. Ініціатором створення Борзнянського повітового музею на початку

1920-х років виступив Андроник Лазарчук. Володимир Лесючевський [44] започаткував музей історії, мистецтва та етнографії у Ніжині (1920). Степан Гапеев [45] у 1920-1938 роках очолював Новгород-Сіверський музей місцевого краю. На початку 1930-х років ученим охоронцем Чернігівського державного заповідника працював Ісидор Строкун [46].

Індивідуальна творча робота художників у цей час відходить на другий план, адже оплата її законодавчо була не врегульованою, виставкова діяльність заробітку не давала. Митці практично не могли продавати власного доробку, що прирівнювався до продукції кустарів і обкладався високим податком. Тож, маючи спеціальну освіту, вони влаштовувались на постійну роботу хто де міг: викладали малювання і креслення в навчальних закладах, працювали оформлювачами в різних установах. Дехто взагалі припиняв творчість заради постійного заробітку не за фахом [47, С.138].

Ті ж, хто продовжував займатись творчою діяльністю, використовували для її реалізації нові можливості. Не полишаючи станкове мистецтво, співпрацювали з видавництвами і місцевою пресою як художники-оформлювачі (М. Жук, Б. Тарловський, А. Ржезніков, П. Діденко [48]) або художники-сатирики (І. Лисицин), засновували мистецькі товариства на професійній або матеріальній основі.

Необхідність вирішення кадрової політики в галузі мистецтва ставила на порядок денний створення в Чернігові Народної студії образотворчого мистецтва для дітей та юнацтва (травень 1919 року). Вона була ініційована Миколою Тарловським на базі колишньої студії при Чернігівському товаристві художників. У ній викладали, окрім останнього, Пилип Чирко, Михайло Жук та молодь, яка на той час навчалась у художніх навчальних закладах: Георгій Нерода та Арон Ржезніков. Студія працювала за програмою підготовки молоді до вузів. Тут пройшли навчання Леонід Андрієвський [49], Марк Каплан [50], Максим Колесник, Ілля Кричевський [51], Борис Луговський, Борис Пилипенко, Григорій Тарасевич тощо.

Одночасно з навчальним процесом студія слугувала виробничою базою для компартійної мистецької пропаганди. Молоді студійці та їх наставники брали участь у різних агітаційних кампаніях, художньому оформленні міста, установ та організацій до нових політичних свят, що мало на той час важливу політико-ідеологічну функцію. Контроль за цим процесом з боку влади був досить жорстким. Це засвідчує наказ «ізокомітета» Чернігівського губнаробразу від 26 липня 1921 р.: «усім художникам, які знаходяться як на постійній, так і тимчасовій службі в ізокомітеті, пропонується негайно з'явитись до завідуючого ізокомітету для отримання замовлень по агітпроп-кампанії. Ті, що не з'являться, будуть арештовані» [52].

Окрім Народної студії, у 1921 – 1922 роки в Чернігові було створено ще й декоративно-плакатну, скульптурну та керамічну майстерні. Аналогічні студії та майстерні виникали також за межами Чернігова: у Борзні, Конотопі, Ніжині, Новгороді-Сіверському, Седневі, селах Олешня та Дівиця Чернігівського повіту тощо. Гуртки, де навчали образотворчому мистецтву, існували також при численних чернігівських клубах молоді. Усі вони сприяли бажанню молоді вчитись мистецтва, працювати у цій царині.

Визначними мистецькими подіями Чернігова 1920-х років були конкурси проєктів пам'ятників. Навесні 1921 року Чернігівська губнаросвіта оголосила конкурс проєктів пам'ятників Т. Г. Шевченку та М. М. Коцюбинському. За кращий варіант пам'ятника Кобзарю премію отримав Іван Рашевський, за варіант пам'ятника Коцюбинському – Георгій Нерода [53]. На виконання плану монументальної пропаганди Георгій Васильович тоді ж виконав для Чернігова погруддя В. І. Леніна. У 1930 році в конкурсі проєктів пам'ятника Т. Г. Шевченку для Харкова брав участь чернігівець Іван Лисицин.

Для українського мистецтва першої половини 1920-х років було характерним існування різних угруповань та течій. Однією з перших у 1923 році в Києві була сформована Асоціація художників Червоної України (АХЧУ), яка мала гасло «мистецтво працюючим» і спиралась на демократичні традиції мистецтва минулого століття. У січні 1927 року завдяки Михайлу Козику [54], Борису Пилипенку, Марку

Вайнштейну та Андрію Петусю в Чернігові був організований її філіал (т. зв. філія), до якого входили тринадцять професійних художників та аматорів Чернігова [55]. У його складі було кілька секцій: педагогічна, фото-, архітектурна тощо. При філії працювала художня студія для членів організації та молоді міста. Завдяки художникам АХЧУ Чернігів став своєрідним культурним осередком із власними мистецькими традиціями.

У вересні 1928 року філія звітує першою виставкою за участі художників Чернігова, Києва та Харкова. Окрім цього митці-чернігівці брали участь у 1-ій Всеукраїнській мистецькій виставці «10 років Жовтня» (Київ, 1927), «Культпохід на Донбас» (Київ, Харків, 1930), першій виставці творів художників міст Дніпропетровська, Полтави, Прилук, Сталіно та Чернігова (Київ, 1941). 1931 року чернігівська філія АХЧУ об'єдналась з іншими мистецькими угрупованнями і перетворилась на Всеукраїнську асоціацію пролетарського мистецтва (ВУАПМИТ). Головою Чернігівського відділення було обрано Івана Лисицина.

Використовуючи систему промкооперації, що існувала у 1930-і роки, митці Чернігова близько 1935 року створили творче об'єднання на матеріальній основі – артіль «Кисть». Складалась вона з двох цехів: в одному працювали майстри вивісок, в іншому – професійні художники, яких очолив Георгій Петраш. З ним на договірних засадах працювали Семен Василевський [56], Максим Колесник, Іван Лисицин, Леонід Петровський, Марія Поршнякова [57], Порфирій Реқун, Марія Рубан. Основним завданням артілі було створення рекламної та агітаційно-масової продукції.

Активно опікувались сучасним мистецтвом державні музеї області.

З архівних джерел відомо, що після виставки 1928 року по одній роботі кожного художника Чернігівської філії АХЧУ надійшло до фондів Чернігівського державного музею [58]. Збірка поступово поповнювалася творами мистецтва 1920-х – 1930-х років, зокрема, з майстерень Миколи Самокиша, місцевих художників Івана Рашевського, Пилипа Чирка, Михайла Ложечнікова. У складі музейної виставки «Релігія чи наука» (1924 – 1927) експонувались твори Рашевського та Вайнштейна. Після проведених у музеї обласної мистецької виставки (1940) та персональної виставки чернігівського живописця Валентина Зенченка (1941) частина експонованих творів також залишилась у його зібранні. Створений у 1934 році Чернігівський меморіальний музей М. М. Коцюбинського поповнювався доробком місцевих художників, які знали видатного письменника. Подібна тенденція існувала також в інших музеях області.

Багато наших земляків у цей період отримували мистецьку освіту і продовжували творчу діяльність за межами Чернігівщини. Леонід Андрієвський, Ірина Беклемішева, Віра Бура-Мацапура, Олександр Довженко, Петро Носко працювали в Україні. З Росією – Москвою або Петроградом – пов'язали свою творчість Сергій Бондар, Зиновій Віленський, Володимир Конашевич, Іван Пархоменко, Микола Самокиш, Олександр Якимченко тощо.

Деякі з них належали до відомих на той час російських мистецьких об'єднань. Наприклад, Олексій Грищенко був експонентом численних виставок «Нового товариства художників», «Московського салону», «Бубнового валета», «Спілки молоді», «Вільного мистецтва» та «Тектонічного примітивізму». Володимир Конашевич працював у складі «Мира искусства», Соломон Нікрітін заснував «Групу проєкціоністів» («Метод»), Арон Ржезніков перебував у «Групі п'яти». Сьогодні вони більш відомі як російські митці, їх твори зберігаються у провідних музеях та галереях Російської Федерації.

Є серед митців Чернігівщини і такі, що у 1910 – 1920-і роки заради реалізації творчої діяльності та рятування від більшовицьких переслідувань емігрували за кордон. У Франції в цей період опинились і увійшли до «Паризької групи українських художників» ніжинці Абрахам Берлін та Олександр Третьяків, чернігівець Олександр Савченко-Більський та прилучанин Марк Стернін [59].

Кінець 1920-х років характеризується зміною акцентів у мистецтві України у зв'язку з ліквідацією політики «українізації» та її наслідків. Поступово припиняють існування різні об'єднання художників, діяльність митців відтепер повинна була

відповідати вимогам єдиного творчого методу соціалістичного реалізму. Усі, хто не вписувався у цю систему, на думку ідеологів радянського ладу, гальмували процес утворення «федерації культур». По відношенню до таких поширювалася практика морального і фізичного тиску: художників позбавляли права на свободу творчості. Торкнулась вона і митців Чернігівщини.

Із 13 художників чернігівської філії АХЧУ після «чистки» 1930-го року залишилося сім [60]. Ледь unikнув репресій внаслідок розгляду справи «Спілки визволення України» Андрій Петусь. Через цькування і переслідування виїхав у 1931 році з Чернігова Марко Вайнштейн. Проблеми з каральними органами виникли у Леоніда Митькевича (1935), Степана Гапеєва (1938).

У позачернігівський період діяльності були репресовані Георгій Петраш (1929), Борис Луговський (1937), Борис Пилипенко (1937), Микола Касперович (1938).

Таким чином, художнє життя Чернігівщини у 1900 – 1930-і роки розвивалось у складних умовах і мало різнобічний характер. Висунуло багато митців, які у своїй творчості піднялись до високого рівня або в Україні, або за її межами. Ідеологічний нагляд та політичні репресії проти його представників наприкінці 1920-х та у 1930-і роки завдали шкоди культурному життю регіону. Незважаючи на це, художники Чернігівщини продовжували відігравати значну роль у тогочасному українському творчому процесі, визначали його подальший розвиток.

Скорочення:

АХЧУ – Асоціація художників Червоної України
ВХУТЕІН – Вищий художньо-технічний інститут
ВХУТЕМАС – Вищі художньо-технічні майстерні
ТПХВ – Товариство пересувних художніх виставок
УМО – Українське мистецьке об'єднання

1. Рашевський Іван Григорович (1849 – 1921) – український живописець, графік і скульптор. Земський діяч, громадський діяч. Навчався живопису в Петербурзькій Академії мистецтв у Л.Ф.Лагоріо (1874). та 1912 років. Експонент мистецьких виставок кінця ХІХ – початку ХХ століть у Москві, Петербурзі, Києві, Одесі, Чернігові. Брав участь у конкурсах проектів пам'ятника Т.Г.Шевченку в Києві 1911 та 1912 років.

2. Коваленко Григорій Олексійович (1868 – 1937) – український письменник, фольклорист, літературознавець, художник-станковист та ілюстратор. Мешкав у Чернігові від 1896 року, працював діловодом у Чернігівській земській управі. Автор проекту пам'ятника О.С.Пушкіну в Чернігові (1899 – 1900). У 1905 році переїхав до Полтави. Репресований (1937), розстріляний.

3. Михайлов-Гордієнко Іван Іванович (1887 – 1929) – художник і фотограф початку ХХ століття. Працював у Чернігові.

4. Бутник Степан Данилович (1873 – 1952) – український живописець і графік. Спеціальної художньої освіти не мав. Від 1890-го року працює у Чернігові, з 1932 – у Полтаві.

5. Бутник Іван Данилович (1887 – 1927) – український графік, педагог. Художньої освіти не мав. Мешкав у Чернігові, від 1918 року – у Полтаві. Працював у галузі книжкової графіки.

6. Циганко Петро Д. (? – 1917) – чернігівський живописець. Навчався у Московському училищі живопису, скульптури і архітектури. Член (?) чернігівської «Прогресивної», знайомий М.М.Коцюбинського.

7. Жук Михайло Іванович (1883 – 1964) – український художник і письменник, педагог. Закінчив Краківську Академію мистецтв (1904), у 1905 – 1925 роки (з перервами) жив і працював у Чернігові.

8. Лисицин Іван Васильович (1888 – 1958) – російський живописець і скульптор, викладач. Закінчив Строганівське центральне художньо-промислове училище (1909), від 1910 року жив і працював у Чернігові. Член Чернігівського товариства художників (1916 – 1919), чернігівської філії АХЧУ. Від 1937 року працював у артілі «Кисть». Член Спілки художників УРСР (1945).

9. Тарловський Микола Борисович (? – ?) – російський живописець, педагог. Закінчив Московське училище живопису, скульптури і архітектури, мешкав у Чернігові в 1910 – 1920- му роках. Викладав у Чернігівському реальному училищі. Член Чернігівського товариства художників (1916 – 1919). У 1920-му році виїхав до Таганрога.

10. Чирко Пилип Антонович (1859 – 1928) – український живописець, викладач. Закінчив Петербурзьку Академію мистецтв (1891), експонент виставок ТПХВ (від 1891). Від 1915 року мешкав у Чернігові. Член Чернігівського товариства художників (1916 – 1919), чернігівської філії АХЧУ. Викладав у художній студії при Чернігівському товаристві художників (1917 – 1919) та в Народній студії мистецтва (1919 – 1920-ті роки).

11. Зенченко Валентин Минович (1873 – 1958) – український живописець, педагог. Закінчив художню школу Петербурзького Товариства заохочування мистецтв (1903). Дійсний член Петроградського товариства художників, експонент їх виставок протягом 1908 – 1919 років. Від 1919 року мешкав у Чернігові, працював у губнаросвіті. Навчався живопису в І.Г. Рашевського. Член Спілки художників України (1946).

12. Петусь Андрій Юхимович (1884 – 1958) – український живописець, педагог. Закінчив Київське художнє училище (1914), працював у Маріуполі (1914 – 1922), Чернігові (1922 – 1935, після 1944-го року) та Істрі Московської обл. (1935 – 1941). Один з ініціаторів створення чернігівської філії АХЧУ, голова філії у 1927 – 1929, 1932 – 1935 роках. Член Чернігівського наукового товариства (1926 – 1930). Член Спілки художників УРСР (1946).

13. Колесник Максим Йосипович (1889 – 1962) – український живописець і педагог. Закінчив Київське художнє училище (1915). Член чернігівської філії АХЧУ, працював у артлі «Кисть» (від 1936 року). У 1945 році переїхав до Юрмалі (Латвія), працював на ризькому художньо-виробничому комбінаті «Максла».

14. Ложечників Михайло Іванович (1882 – 1951) – український живописець. Спеціальної художньої освіти не мав. Член чернігівської філії АХЧУ. Від 1931 року працював оформлювачем у Чернігівському історичному музеї.

15. Петраш Георгій Йосипович (1901 – 1985) – український живописець і графік, краєзнавець. Навчався у Київському художньому інституті (не закінчив через арешт у 1929 році). Від 1939 року жив у Чернігові, працював у артлі «Кисть», Чернігівському історичному музеї (1944 – 1963, з перервами). Репресований (1929).

16. Петровський Леонід Петрович (1897 – ?) – український живописець, іконописець. Навчався у Київському художньому училищі, закінчив Київський художній інститут (1930). Працював у чернігівській артлі «Кисть» (1930-ті роки).

17. Рекун Порфирій Якимович (1892 – 1968) – український живописець. Навчався в іконописній майстерні с. Березна (Менського р-ну Чернігівської обл.), у чернігівській артлі «Кисть» (від 1935 року).

18. Рубан Марія Іванівна (1896 – 1974) – український живописець, графік, викладач. Навчалась портретного живопису в київській приватній художній студії О.О. Мурашка та А.А. Крюгер-Прахової (1916 – 1917 (1917 – 1918?). У середині 1930- х років переїхала до Чернігова. У спогадах Г.Й.Петраша зазначено, що вона була одним із засновників чернігівської артлі «Кисть» (Науковий архів Чернігівського художнього музею.– Оп.1– Спр.572.– Арк.5).

19. Райлян Антон Родіонович (1865 – 1941) – живописець, педагог. Закінчив Петербурзьку Академію мистецтв (1893), від 1899 року жив і працював у Новгороді-Сіверському. Викладав у навчальних закладах Новгорода-Сіверського, Семенівки, Глухова. Наприкінці XIX і початку XX століть брав участь у мистецьких виставках Москви, Петербурга.

20. Соколов Василь Миколайович (1845 – 1921?) – російський живописець. Навчався у Московському училищі живопису, скульптури і архітектури, разом з О.-Е.Ю. Ягном удосконалював мистецьку освіту в Італії. Від 1870-х років працював у с.Білоріччя (нині Прилуцького р-ну Чернігівської обл.) на запрошення її власниці О.С. Рахманової.

21. Холодовський Михайло Іванович (1855 – 1926) – український живописець.

Один із засновників Київського товариства художників (1916-1918), дійсний член «Товариства художників-киян» (1914 – 1919). Працював у власному маєтку на хуторі Кам'янка Полтавської губ. (нині с. Буди Ічнянського р-ну Чернігівської обл.).

22. Могилевський Вольф Лазарович (Лейзерович) (1886 – 1943) – живописець єврейського походження. Навчався в Одеському художньому училищі, закінчив Петербурзьку Академію мистецтв (1917). Від 1920-х років мешкав у Прилуках.

23. Лазарчук Андроник Григорович (1870 – 1934) – український живописець, педагог. Закінчив Петербурзьку Академію мистецтв (1897), до 1915 року викладав у навчальних закладах Почаєва, Ковеля, Кременця, Конотопа. Від 1915 року мешкав у Борзні. Організатор художньої студії для молоді на базі власної майстерні (бл. 1919 року). У 1922 – 1925 роках очолював Борзнянський краєзнавчий музей.

24. Шишко Сергій Федорович (1911 – 1997) – український живописець. Закінчив Київський художній інститут (1933) та Всеросійську Академію мистецтв у Ленінграді (1943). Після закінчення інституту працював у Ніжині. Народний художник УРСР (1964), народний художник СРСР (1974). Лауреат Державної премії УРСР ім. Т.Г.Шевченка (1982), почесний громадянин м. Києва (1997).

25. Курач С. Художественная жизнь Чернигова первой четверти XX века (по воспоминаниям З.И. Горбовца) / Светлана Курач // Материалы семинара «История и культура евреев Левобережной Украины и Литвы» (8 декабря 2001 г., Чернигов). – Чернигов, 2001.

26. Бушак С.Творча співдружність Михайла Коцюбинського та Михайла Жука на тлі українсько-європейських культурно-мистецьких відносин / Станіслав Бушак // Біографія М.Коцюбинського в концепції його творчої та епістолярної спадщини. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження М.М.Коцюбинського.16-18 вересня 2004 р./ За ред. І.Ю. Коцюбинського. – Чернігів, 2005.

27. Афіша товариства «Просвіта» про виставку картин і скульптур від 17.02.1908 р. – Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М.М. Коцюбинського, мб. 115; Коцюбинська К. Зв'язки М. Коцюбинського з західноукраїнськими письменниками. // Музей М.Коцюбинського. Збірник 2.–Чернігів, 1940 – С.22.

28. Касперович Микола Іванович (1885 – 1938) – український живописець-станковист та монументаліст (учень М.Бойчука), реставратор музейного напрямку. Закінчив Краківську Академію мистецтв (1909). Від 1910 року працював художником-реставратором. У 1918 – 1920 роках викладав у Миргородському художньо-керамічному технікумі, з 1921 року – вчений реставратор Української Академії мистецтв. Репресований (1938), розстріляний.

29. До Чернігівського товариства художників входили О.Бржеський, Степан Данилович Бутник, Іван Леонідович Вахгаузен, Д.К.Галицький, Михайло Іванович Жук, Йосип Костянтинівич Журавський, Іван Олексійович Зайцев, Іван Васильович Лисицин, Іван Іванович Михайлов-Гордієнко, О.Я.Петровський, Борис Кузьмич Пилипенко, Іван Григорович Рашевський, Віталій Андрійович Селегінський, Микола Борисович Тарловський, Пилип Антонович Чирко, Костянтин Герасимович Шевчук, Гліб Дмитрович Шрамченко, В.В.Хвостенко.

30. Горбовець Зиновій Ісакович (1897 – 1979) – графік єврейського походження, педагог. Опановував мистецтво у художніх студіях при Чернігівському товаристві художників та при губнаросвіті (1916 – 1919). Навчався у ВХУТЕІНі (1929 – 1931, не закінчив). До 1923 року мешкав у Чернігові, пізніше – у Білорусі, Росії (Москва). Працював у московських видавництвах, викладав у навчальних закладах.

31. Єфименко Сергій Митрофанович (1896 – 1971) – український художник театру. Навчався у Київському та Ташкентському художніх училищах (1915 – 1919), закінчив ВХУТЕМАС (1927). Один з перших художників театру Азербайджану. Лауреат Державної премії СРСР (1951), народний художник Азербайджанської РСР (1960).

32. Ржевніков Арон Йосипович (1898 – 1943) – живописець єврейського походження. Працював у «ізокомітеті» Чернігівської губнаросвіти, 1918 – 1922 роках викладав у художніх студіях при Чернігівському товаристві художників та при

губнаросвіті, працював декоратором Чернігівського українського театру. До 1922 року мешкав у Чернігові, пізніше – у Москві, закінчив ВХУТЕМАС (1927). Член правління Московської Спілки художників. Загинув під час Великої Вітчизняної війни у боях за Україну.

33. Костецький Володимир Миколайович (1905 – 1968) – український живописець і педагог. Перші уроки мистецтва отримав у художній студії А.Г. Лазарчука в Борзні (від 1919 року). Закінчив Київський художній інститут (1928), від 1947 року – його викладач. Народний художник УРСР (1960), член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (1967).

34. Саєнко Олександр Ферапонтович (1899 – 1985) – український живописець, майстер декоративного мистецтва, станковист і монументаліст. Перші уроки мистецтва отримав у художній студії А.Г. Лазарчука в Борзні (1916 – 1919, з перервами). Закінчив Київський художній інститут (1928). Народний художник УРСР (1975).

35. Фрадкін Мойсей Залманович (1904 – 1974) – графік єврейського походження. Перші уроки мистецтва отримав у А.Г.Лазарчука в Борзні. Закінчив Харківський художній інститут (1927), викладав у харківських вузах (1931 – 1971, з перервами). Член Спілки художників УРСР (1939).

36. Левицький Микола Герасимович (1889 – 1961) – український живописець і педагог. Закінчив Строганівське центральне художньо-промислове училище (екстерном, 1928). Член чернігівської філії АХЧУ. Після Великої Вітчизняної війни переїхав до Курська.

37. Нерода Георгій Васильович (1895 – 1983) – російський скульптор українського походження, станковист і монументаліст. Закінчив Московське училище живопису, скульптури і архітектури (1917). До 1922 року мешкав у Чернігові, пізніше виїхав до Москви. Викладав у художніх студіях при Чернігівському товаристві художників та при губнаросвіті (від 1918), працював у декоративно-плакатній майстерні. Служив у «ізокомітеті» Чернігівської губнаросвіті (від 1919). Член Чернігівського наукового товариства. Член Асоціації художників революційної Росії (1926), Спілки художників СРСР (1942). Народний художник РРФСР (1967), член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (1967).

38. Пилипенко Борис Кузьмич (1892 – 1937) – український музейний працівник, педагог, художник. До революції працював у Чернігівському губернському земстві. Після закінчення Київського університету (1916) мешкав у Харкові, переїхав до Чернігова в 1919 році. Працював у секціях «ізо» та охорони пам'яток старовини і мистецтва, головою експертної комісії (1919), завідувачем архітектурної секції (1920) та реставраційними майстернями (1921) Чернігівської губнаросвіті. Навчався живопису в І.Г. Рашевського. Член Чернігівського наукового товариства. У 1926 році переїхав до Харкова, очолював харківську філію АХЧУ, причетний до створення чернігівської філії АХЧУ. Голова центральної президії АХЧУ (1928). Від 1929 року працював у Києві. Репресований (арештовувався у 1933 та 1935 роках), розстріляний у 1937 році.

39. Радловський Петро Григорович (1891 – ?) – російський живописець і педагог. Після закінчення Одеського художнього училища (1914) викладав у Мелітополі (1915–1919). У 1919 – 1920 роках служив у Білій армії. З чернігівського табору примусових робіт був направлений працювати у декоративно-плакатну майстерню (1921), одночасно служив діловодом у Чернігівській губполітосвіті та у секції «ізо» губнаросвіті. Член чернігівської філії АХЧУ.

40. Тарасевич Григорій Юхимович (1898 – ?) – український графік, викладач. Закінчив Чернігівський інститут народної освіти (1923), ВХУТЕІН. Від 1919 року працював помічником завідуючого Народної художньої студії, у комітеті «ізо» губнаросвіті, декоративно-плакатній майстерні (1921). Переїхав до Москви, викладав у Всесоюзному заочному народному інституті ім. Н.К. Крупської.

41. Митькевич Леонід Іванович (1896 – 1972) – український живописець-аматор, поет-аматор, педагог. Закінчив Чернігівський інститут народної освіти (1921), за фахом учитель математики. Перші навички малювання отримав у Чернігівському реаль-

ному училищі, яке закінчив у 1914 році. Працював у підсекції мистецтв Чернігівської губнаросвіти (1920), протягом 1921–1931 років викладав у чернігівських школах. Член чернігівської філії АХЧУ. Репресований (1935), реабілітований у 1958 році.

42. Луговський Борис Львович (1898 – 1937) – український історик, музейний працівник, краєзнавець, художник-аматор. Навчався у Київському університеті, закінчив Чернігівський інститут народної освіти. Працював у Чернігівській губнаросвіті (від 1919), завідував архівною секцією (1922). Навчався у Народній студії мистецтв. Один із засновників Чернігівського наукового товариства. Виїхав до Харкова (1932), вступив до аспірантури Українського інституту історії матеріальної культури. У 1937 році заарештований, того ж року загинув у в'язниці Чернігова.

43. Вайнштейн Марко Григорович (1894 – 1952) – український живописець і графік, мистецтвознавець, музеєзнавець. Закінчив Київське художнє училище (1918). Завідувач Конотопського музею (1923 – 1925), директор Чернігівського державного музею (1925 – 1931). У 1926 році – тимчасово уповноважений АХЧУ в Чернігові, член чернігівської філії АХЧУ, член Чернігівського наукового товариства. У травні 1928 року був відповідальним секретарем комісії по увічненню пам'яті М.М. Коцюбинського. Очолював Всеукраїнську художньо-реставраційну майстерню (1931 – 1933), у 1933 р. виїхав до Москви. Викладав у мистецьких навчальних закладах.

44. Лесючевський Володимир Іванович (1898 – 1942) – український художник, мистецтвознавець, музейний працівник. Опановував мистецтво у приватних студіях. Навчався в Археологічному інституті, закінчив Ленінградський університет (1924). У 1919 – 1921 роках завідував секцією охорони пам'яток старовини і мистецтв, секцією образотворчого мистецтва Ніжинського відділу освіти. Завідувач Ніжинського музею історії, мистецтва та етнографії (1920). У 1921 виїхав до Петрограда, працював у Російському музеї. Член Спілки художників Ленінграда (1940).

45. Гапєєв Степан Антонович (1890 – 1950) – український музейний працівник, краєзнавець, художник. Закінчив Одеське художнє училище (1915). Перший завідувач Новгород-Сіверського державного музею місцевого краю. У 1929 – 1934 роках – директор Новгород-Сіверського державного історико-культурного заповідника. Репресований (заарештований у 1939, 1949). Помер у місцях ув'язнення.

46. Строкун Ісидор Васильович (1900 – ?) – український художник, музейний працівник. Навчався у Краснодарському художньому політехнікумі, закінчив Київський художній інститут (1929). Працював у Державній Третяковській галереї, Музеї красних мистецтв (Москва), Київському історичному музеї, Київській картинній галереї. Від 1931 року – вчений охоронець Чернігівського державного заповідника, член чернігівської філії АХЧУ.

47. Ключник С. Про Г.Й. Петраша – особу і особистість / С.Ключник // Скарбниця української культури: збірник наукових праць. – Вип.10 / Чернігівський історичний музей ім. В.В.Тарновського, Чернігівське відділення інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України; Редкол.: О.Б.Коваленко (голова) та ін. – Чернігів, 2007–2008.

48. Діденко Павла Кирилівна (1893 – 1975) – український книжковий графік, архітектор, педагог. Після навчання у школі прикладних мистецтв барона Штігліца працювала в Чернігові коректором однієї з газет, художником-декоратором Першого українського радянського театру. Брала участь в організації видавництва «Сіверянська думка» (1917 – 1919), оформлювала його видання. Від 1929 року працювала у Москві, закінчила ВХУТЕІН (1930). Член Спілки архітекторів СРСР (1935).

49. Андрієвський Леонід Васильович (1905 – 1994) – український графік. Закінчив Харківський художній інститут (1947), від 1947 року викладав у Харківському художньому училищі. У 1949 – 1969-х роках працював директором Харківського художнього училища.

50. Каплан Марко Якович (1905 – 1990) – живописець єврейського походження. Закінчив Київський художній інститут (1930). Член Спілки художників УРСР (1939).

51. Кричевський Ілля Давидович (1907 – ?) – графік єврейського походження. Станковист, художник книги, художник шрифту, педагог. Працював у Чернігівській

губернській друкарні. Навчався у Київському художньому інституті, закінчив ВХУ-ТЕІН (1930). У 1930-ті роки переїхав до Москви. Член Спілки художників СРСР.

52. Чернігівський обласний державний архів (далі – ЧОДА) – Фр.593.– Оп.1.– Спр.346.–Арк.75.

53. ЧОДА – Фр. 593.– Оп.1 – Спр.105 – Арк.45; Фр.593.– Оп.1.– Спр. 352.–Арк.77.

54. Козик Михайло Якимович (1879 – 1947) – український живописець і графік, педагог. Навчався у Київському художньому училищі, закінчив Московське училище живопису, скульптури і архітектури (1913). Викладав у київських та харківських мистецьких навчальних закладах (1925 – 1941). Член АХЧУ, УМО.

55. До першого складу чернігівської філії АХЧУ увійшли Марко Григорович Вайнштейн, Йосип Костянтинович Журавський, Валентин Минович Зенченко, Микола Герасимович Левицький, Іван Васильович Лисицин, Михайло Іванович Ложечников, Леонід Іванович Митькевич, Андрій Юхимович Петусь, Петро Григорович Радловський, Єлизавета Григорівна Тарновська, Остап Іванович Федоренко, Пилип Антонович Чирко, Гліб Дмитрович Шрамченко.

56. Василевський Семен Васильович (1910 – ?) – український художник-іконописець. Закінчив художню школу при Почаївській лаврі (1930), працював у іконописній майстерні Почаївської Лаври. У 1930-х роках переїхав до Чернігова, працював у артлі «Кисть».

57. Поршнякова Марія Федорівна (1898 –?) – українська художниця, родом з Городні (Чернігівської обл.). Працювала в артлі «Кисть» (від 1935 року).

58. ЧОДА – Фр. 1310 – Оп.1.– Спр.60 – Арк. 10 звор.

59. Див. : Сусак В. Українські мистці Парижа. 1900 – 1939.– К., Родовід.– 2010.

60. ЧОДА – Фр. 673 – Оп.1.– Спр.6 – Арк.81.

В статье рассматриваются основные направления художественной жизни Черниговщины 1900 – 1930-х годов, некоторые формы работы художников, события, повлиявшие на развитие художественного процесса в регионе. В научный обиход введены неизвестные ранее имена деятелей искусства. Именно в это время был создан фундамент, на котором начали формироваться послевоенные художественные традиции Чениговского края.

Ключевые слова: профессиональный художник, художник-любитель, художественная выставка, художественная студия, художественная организация, товарищество «Посвящение», музейное дело, идеологизация и политизация искусства.

Basic directions of the artistic life of Chernihiv region during 1900 – 1930, some forms of artists' activity, ivents, that had an influence on development of art process in the same place, are considered in the article. Unknown before artists' names are proposed for scientific referring and usage. Exactly during this period of time the basis of post – war art traditions of the region began formed.

Key words: professional artist, amateurish artist, art exhibition, art studio, art union, society

«Prosvita», museum affair, ideologization and politization of art.